

Een zeventiende-eeuwse memorietafel uit het geslacht Muys van Holy

Tot het alleroudste bezit van het Rijksmuseum behoort een schilderij op paneel, dat op het ogenblik wordt toegeschreven aan Egbert van der Poel (afb. 1). Toen het in 1803 eigendom werd van het Nationaal Museum te 's-Gravenhage werd het beschouwd als het werk van de Delftse Vermeer, en in de loop van de jaren kwam het in het museum achtereenvolgens nog op naam te staan van Aert de Gelder en Emanuel de Witte. Bij de toeschrijving aan Van der Poel greep men terug naar 1792, toen het als zodanig verkocht werd op de veiling van het kunstbezit van Aert Schouman. In de kunsthistorische literatuur werden nog andere toeschrijvingen gelanceerd: Valentiner en later ook Richardson hielden het op Carel Fabritius, Swilens herkende er verwantschap in met de zeldzame Jacob van Hasselt¹. Het is niet mijn bedoeling al deze toeschrijvingen op hun merites te toetsen of de reeks namen nog met een zevende uit te breiden en daarmee de kwestie van het auteurschap nog gecompliceerder te maken dan zij al is. Maar wel schijnt het mij de moeite waard in te gaan op een aspect dat bij de genoemde schrijvers vrijwel in het geheel niet ter sprake komt: de voorstelling². Ook hierover bestaat trouwens geen eenstemmigheid. Vanouds werd het gecompliceerde bestel van trappen gesitueerd in het Agathaklooster of Prinsenhof te Delft, later – voor het eerst in de catalogus van het Rijksmuseum van 1903 – meent men er het Stadhoudelijk kwartier in Den Haag in te herkennen. De eerste benaming is ongetwijfeld de juiste, want de oude gebogen man in zijn tabberd, die met een foliant onder de arm de trap afkomt, is het traditionele beeld van Prins Willem van Oranje. Hij gaat zijn moordenaar tegemoet,

ondanks het waarschuwend gekef van zijn hondje. Balthasar Gérard zelf is niet, als zo dikwijls op andere afbeeldingen van de aanslag van 1584, op het schilderij mee afgebeeld, half verscholen achter pilaar of deurpost, of reeds vurend naar voren tredend³. Maar rechts is een deur aangegeven, waardoor hij naar buiten kon vluchten, als hij de dodelijke schoten had afgevuurd. De situatie op het schilderij stemt niet exact overeen met de bredere, naar links buigende trap in het Prinsenhof, die rechts door de wand begrensd wordt, waarin nu nog de kogelgaten zichtbaar zijn. Valentiner o.a. ontleende er het argument aan om de scène te verplaatsen naar het Haagse Stadhoudelijk kwartier, omdat daar verschillende wenteltrappen zijn, en in het Prinsenhof *il n'y a point d'escalier tournant*. Het laatste kan tegenwoordig iedere bezoeker van de Delftse kunst- en antiekbeurs weerspreken. De identificatie van ons schilderij met *een perspectijff van 't Hoff van Hollandt gemaect by Fabritius sallowiger*, dat voorkomt in een boedel van Catherine Tachoen, weduwe van Salomon Delmenhorst, uit 1669⁴, schijnt mij heel weinig overtuigend. Ofschoon dus ons schilderij niet kan gelden als een topografisch document⁵ – iets wat wij te lichter opnemen omdat deze historische plek zelf nog vrijwel ongewijzigd bestaat – heeft het door het rechts opgehangen wapenschild nog een andere betekenis. Ook van dit blazoen is in de literatuur nimmer enige explicatie gegeven. Toch is het m.i. de sleutel voor de oplossing van het ontstaan van het tafereel. Zoals het daar hangt in een gebeeldhouwde cartouche, komt het geheel overeen met het wapen van het oude riddermatige geslacht Van Heemstede: zeven rode merletten in goud,

en een rood vrijkwartier, met als helmteken een gouden kuip waarin vijf korenaren. Dat geslacht stierf echter uit in 1560 met Roelant van Heemstede, heer van Liesvelt en Zijlhof⁶. Uit een zijlinie ervan sproot evenwel volgens overlevering⁷ de familie Muys van Holy, die dan ook hetzelfde wapen voerde, zij het soms met kleine varianten. Als helmteken voerden zij in het algemeen niet de kuip, maar een zwarte arend of raaf met gespreide vleugels⁸. Deze vogel nu komt voor op het kleine schildje dat boven de deur is opgehangen. De verklaring van deze ongebruikelijke heraldische figuur – een helmteken dat op een afzonderlijk schildje is afgebeeld – is niet gemakkelijk te geven, maar de combinatie met het cartouche-wapen wijst in ieder geval in de richting van de familie Muys van Holy en leidt tot de conclusie, dat een lid van dit geslacht hier opdrachtgever moet zijn geweest.

De eerste gedachte die opdrachtgever of zijn voorvader te zoeken onder degenen die bij de moord op de Prins aanwezig waren, moest spoedig opgegeven worden. Het verhaal van die gebeurtenis noemt slechts anderen⁹. Maar wel bleek, dat Oranje en Muys van Holy geen vreemden voor elkaar zijn geweest.

In de zestiende eeuw bezetten leden van dit geslacht burgemeestersplaatsen in Schiedam en Dordrecht en in deze laatste stad wordt Jacob Muys een fervent aanhanger van Oranje's zaak. In het voorjaar van 1572 weet de stad haar poorten voor de troepen van Bossu gesloten te houden, en in augustus wordt Jacob, sinds kort Raad, door Philips II tot *Kapiteyn van de Rebellen* verklaard¹⁰. Zijn strijdbare houding weet de Prins te belonen en hij stelt hem aan tot Baljuw van Zuid-Holland. Daarnaast vervulde Muys nog vele andere belangrijke posten. Hij is gecommiteerde ter Financiën en Ontvanger-Generaal van Holland en West-Friesland, en wordt *geëmployeerd in de Secreteste Affairen van 't Land*. Zijn broer Jan had zich in 1573 als vrijwilliger bij het leger van de Prins gevoegd, en had bij het beleg van Haarlem het leven verloren. Jacobs dochter Maria was met 's Prinsen Rentmeester te Willemstad, Frederik van der Heyden, getrouwd, een zoon Arend was hem opgevolgd

als Baljuw van Zuid-Holland en de oudste zoon, Hugo, was Schout en Burgemeester van Dordrecht geworden en bekleedde bovendien nog een reeks andere functies. Ook hij was het Oranjehuis zeer toegewijd en stond in hoog aanzien bij Prins Maurits¹¹.

Redenen genoeg dus om een herinneringsstuk te laten schilderen aan de Vader des Vaderlands in de laatste ogenblikken van zijn leven, kort voor hij het slachtoffer zou worden van de geloofs- en vrijheidsstrijd, waarin ook de eigen verwanten een rol hadden gespeeld.

Maar het schilderij heeft voor de familie Muys van Holy zeker nog een grotere betekenis gehad. De laatste – en beroemdste – prior van het Delftse Sint Agathaklooster was Cornelis Musius, vóór de latinisering van zijn naam Muys geheten. Volgens een traditie uit de zeventiende eeuw behoorde hij tot het geslacht van de Dordtse Muys van Holy's, en dit laatste zal daarop terecht trots zijn geweest¹². Musius gold als een wijs, geleerd en verdraagzaam mens, of, zoals Balen het zegt: *een Man van meer dan Middelbare-Geleerdheid, Poëtische Geest, Zoetelijken Ommegang, zonder opspraak van Bitterheid*. Hij was in 1538 in Delft tot *Pater*, d.i. seculier kloosteroverste van het Sint Aagtenconvent gekozen en bleef de rest van zijn leven in zijn geboortestad, na al eerder in Leuven, Kortrijk, Atrecht, Parijs en Poitiers gewoond te hebben. In zijn nieuwe functie strekt hij o.a. zijn zorgen uit over de inrichting van de kloosterkapel en laat er door hem zelf opgestelde Latijnse opschriften aanbrenge-n onder de schilderijen van Maarten van Heemskerck en anderen. Hij had een zeer goede zangstem benevens dichterlijke gaven en laat eigen geestelijke liederen op muziek zetten. In het gastenhuis van het convent ontving de bereisde pater veel geleerden en aanzienlijken, en onder de laatsten was ook meermalen Willem van Oranje. De Prins moet voor Musius, ofschoon katholiek geestelijke, een grote waardering gehad hebben. Omgekeerd was Musius *een seer moderat man, die selfs eenige contributie tot de gemeene saecken tegen den Spanjaert had helpen doen*¹³.

Op een avond in november 1572, toen Oranje weer in het convent zijn intrek had genomen,

Afb. 1. Egbert van der Poel toegeschreven. Willem van Oranje op de trap in het Delftse Prinsenhof. Paneel, 49,5 × 40 cm. Rijksmuseum, Amsterdam.

ontving hij daar de geuzenkapitein Lumey van der Marck aan een maaltijd waarbij ook Musius aanwezig was. Lumey's papenhaat ging zo ver, dat hij de prior, die toen al ruim 72 jaar was, begon te bespotten en beschimpen. De Prins schijnt hem daarin zijn gang te hebben laten gaan, ofschoon hij vooraf Musius gevraagd had rustig in het klooster te blijven wonen. Angstig geworden voor de ruwe geuzenaanvoerder, wiens bloedbad onder de Gorcumse martelaren nog vers in het geheugen lag, schijnt de oude prior ondanks zijn belofte toch uit de stad gevlucht te zijn, waarop de Prins het aan Lumey heeft overgelaten hem naar Delft terug te brengen. Dat betekende het gewelddadig einde van de man, die naar Leiden werd opgebracht, aan de weerzinwekkendste foltering werd onderworpen en in de nacht van 10 op 11 december ten slotte werd opgehangen. Toen dat Oranje ter ore was gekomen, zond hij Lumey een verontwaardigde brief, die tot resultaat had, dat althans de levens van Musius' begeleiders, zijn pleegzoon en een kloosterzuster uit het geslacht Van Nassau-Merwede, gespaard bleven. Lumey's gruweldaad leidde tot zijn ongenade, zijn ontslag als admiraal en luitenant-generaal van de Prins en tot zijn gevangenschap te Gouda. Van de dubieuze of althans onbegrijpelijke rol die de Prins van Oranje in deze geschiedenis heeft gespeeld, bleef bij zijn aanhangers alleen de verontwaardiging over Musius' dood in herinnering. Voor de Dordtse Muys van Holy's was het een bewijs temeer van Oranje's goede gezindheid jegens hun eigen geslacht. In hun tafereel van de laatste ogenblikken van hun beschermheer in het Delftse klooster, hebben zij tevens willen herinneren aan hun illustre familielid, wiens gastheerschap in datzelfde klooster eveneens tot de dood leidde.

Wie precies de Muys van Holy was, die tot deze 'memorietafel' de opdracht gaf, kan men slechts gissen. Aannemende dat zij geschilderd is omstreeks of na het midden van de zeventiende eeuw zou misschien vooral te denken zijn aan Arend, Dordrechts Veertigraad in 1660, Schepen in 1663 en latere jaren, Secretaris vanaf 1668, en Burgemeester na 1674. In 1672 heette hij Prins Willem III met een toespraak in de stad welkom. Bij dit

bezoek verzekert Dordrecht de stadhouder haar aanhankelijkheid en ontslaat hem van zijn eed op het Eeuwig Edict¹². Arend's zoon Simon is ten tijde van Balen's Beschrijvinge van Dordrecht (1677) nog jong en ambteloos; de oudste tak was uitgestorven. De lotgevallen van het tafereel zijn verder onbekend, maar het feit dat het in 1792 in de boedel van de Dordtse schilder Aert Schouman wordt aangetroffen zou er op kunnen wijzen, dat het altijd in de stad was gebleven.

Noten

¹ W. R. Valentiner, *Carel Fabritius*, *Gazette des Beaux-Arts* 77(1935), 1, p. 27 e.v.; Edgar P. Richardson, *Samuel van Hoogstraten and Carel Fabritius*, *Art in America* 25, oct. 1937, p. 141 e.v.; P. T. A. Swillens, *Jacob van Hasselt*, *Oud-Holland* 61 (1946), p. 133 e.v. Op pp. 136 en 140 van laatstgenoemd opstel wordt gewezen op Van Hasselt's nauwe relatie met Dordrecht, waarvan echter de aard nog niet kon worden vastgesteld.

² In H. van de Waal's *Drie eeuwen vaderlandse geschieduitbeelding*, 1952, wordt het schilderij opgenomen als een pseudo-historische uitbeelding, waarvan de interpretatie als Willem van Oranje in het Delfse Prinsenhof eerst in de 18de eeuw zou zijn opgekomen (I, p. 240/1; II, afb. 89,1).

³ Is het toeval dat er in de 17de eeuw te Dordrecht ook een portret van Balthasar Gérard werd bewaard? Eigenaar was David Flud van Giffen, hofprediker van Hendrik Casimir II van Nassau, laatstelijk predikant te Dordrecht, en aldaar overleden in 1701. Het was geschilderd door Christiaan van Bieselinghen, die na de moord op Willem I plotseling naar Spanje schijnt te zijn vertrokken (*Navorscher* XII (1862), p. 22).

⁴ Voor het eerst gepubliceerd door A. Bredius in *Oud-Holland* 8 (1890), p. 228.

⁵ Evenmin trouwens als de meeste andere uitbeeldingen van de moord. Pas in de 19de eeuw gaat men aan dit onderdeel der historische juistheid waarde hechten.

⁶ W. van Gouthooven, *D'Oude Chronycke ende historien van Holland . . .* 1636, p. 179/180; S. van Leeuwen, *Batavia illustrata*, 1685, p. 981; J. Kok, *Vaderlandsch Woordenboek* 20 (1799), p. 493/4.

⁷ De beweerde afstamming kon de toets van het onderzoek door Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland niet doorstaan (*De toren van Holy in Vlaardingerambacht en het geslacht Muys van Holy*, *De Navorscher* 64 (1915), p. 441 e.v. en p. 505 e.v.). Zie ook C. Hoek, *Twee middeleeuwse hofsteden in Vlaardinger-ambacht*, *Jaarboek Centr. Bureau v. Genealogie* XXII (1968), p. 124 (p. 159), en: P. J. Westerdijk en J. Fox, *Het inrijhek van de Ridderhofstad Holy, Holland* 1 (1969), p. 65 (noot 5 op p. 69).

⁸ Volgens Rietstap, *Armorial*, 1884/87, sv. *Muys van Holy* (Holl.): 'd'Argent à sept merlettes de gu., rangées en orle; au canton du meme. Cq. cour. C. une merlette iss. de gu., ou: une aigle iss. de gu.' Beelaerts van Blokland in de *Navorscher* van 1915: 'Het geslacht van Heemstede voerde in goud, en Holy in zilver: een rooden schildhoek en zeven mereltjes van hetzelfde (verg. het zegel van Dirk van Holy aan charters van 1346 en 1347 der abdy van Leeuwenhorst). Muys van Holy voerde in de 17de eeuw gelijk Holy, en in de 16de eeuw, toen deze familie nog alleen Muys heette, hetzelfde, maar den schildhoek beladen met een ster (verg. o.a. het zegel van den Dordtschen Schepen Pieter Muys Jacobsz uit het midden der 16de eeuw)'. Blijkens opgave van de gemeentelijke archiefdienst van Dordrecht voerden de Dordtse

Muys'en het wapen conform Rietstap's beschrijving, al dan niet met een vijfpuntige ster in de schildhoek. Het daar aanwezige lakzegel van de Schepen Pieter Jacobsz. Muys (1553) had een vijfpuntige ster, dat van de Schepen Arend Muys van Holy (1664) had geen ster. Als helmteken vertonen beide zegels een vogel.

⁹ P. J. Blok, *Willem de Eerste, Prins van Oranje*, 1920, p. 213/4.

¹⁰ M. Balen, *Beschryvinge der Stad Dordrecht*, 1677, p. 1135.

¹¹ J. Kok, *Vaderl. Woordenboek* 23 (1790), p. 112.

¹² Balen b.v. neemt op p. 1140 die verwantschap als vaststaand aan. Dat zij later niet bewijsbaar en zelfs onwaarschijnlijk bleek, is op het betoog van geen invloed (*Nieuw Nederl. Biogr. Wrdb.* VI (1924), kol. 1046 e.v., waarin een goed overzicht van Musius' leven door A. H. L. Hensen).

¹³ G. Brandt, *De Historie der Reformatie, Amsterdam* 1671, I, p. 538.